

izvleček

Grški tempelj je arhitekturna stvaritev, ki ima od časa svojega nastanka pa do danes nepogrešljiv vpliv v zahodni arhitekturi. Po svoji vsebini je bil tempelj ključna stavba grških mest, zato je neposredno vplival na ostale vrste javnih stavb. Rimljani so tempeljsko zasnovo uporabljali v izvorni obliki ali pa jo spojili z etruščanskimi arkadami v novo podobo, ki je zaznamovala vso kasnejšo klasično arhitekturo. S stebnimi redovi, ki so jih kodificirali renesančni teoretiki in uporabljali renesančni arhitekti je bila tema grškega templja izhodišče arhitekturnim delom različnih stilnih obdobji do moderne. Pa tudi sodobna arhitektura prevzema mnoge kompozicijske principe, ki so se najbolj jasno izoblikovali prav pri grškem templju.

Članek eli ponovno priklicati v našo zavest arhitekturne kvalitete grškega templja in opozoriti na njegovo izhodiščno vlogo v arhitekturi kasnejših obdobji. Hkrati potrjuje tezo, da je mo no izvorno temo (templja) izvorno interpretirati (preoblikovati) v skladu z arhitekturno usmeritvijo določenega časa. S tem pa posredno odgovarja na eno ključnih vprašanj sodobne umetnosti in tudi arhitekture, namreč: da za kvaliteto ocenjevane stvaritve ne more biti odločujoči kriterij njena nevezanost na izvorno. Človek se pri svojem delu vedno nekje zgleduje, pa naj to imenuje vzor, motiv ali izhodišče.

ključne besede:

tempelj, grški tempelj, stebni redovi, arhitekturna kompozicija, izhodišča

Z gotovostjo lahko rečemo, da je grški tempelj najpopolnejša arhitekturna stvaritev vseh časov. Tako odlično mesto je zaradi svoje vsebinske pomembnosti in temu ustreznega oblikovanja, dosegel že v domovini svojega nastanka, v antični Heladi. Njegov vpliv pa je do danes prisoten v vseh kulturah zahodnega sveta, ki imajo svoje izhodišče v grški antiki.

Preden bomo ocenili vrednost grškega templja v času nastanka in v zgodovini, obnovimo nekaj osnov o njegovem razvoju, o zgradbi in o tipih, ki so se izoblikovali iz izhodiščne zasnove. Za Grka je bil tempelj hiša božja v dobesednem pomenu. V njem je prebival eden od bogov grškega panteona, kot kip v človeški podobi. Tempelj je prebivališče boga na zemlji, kraj njegove resnične navzočnosti. Žrtvovanja in slavja ob tempeljskih praznikih so se vršila zunaj na žrtveniku in v svetem gaju. Prostor okrog templja se je s časom napolnil z najrazličnejšimi spomeniki bogov, mitoloških junakov, zmagovalcev v vojnah, borilcev, atletov, ovenčanih z lovorjem, s kipi konjev, jezdecev in četverovpreg. Kot pravi L. Curtius, je bil grški tempelj zaradi svoje družbene vloge v kamnu zgoščeno oblikovano življenje [Curtius, 1913].

Vsebinska sestava templja je preprosta. Skozi pokrito stebrišče (trem) je vhod v predprostor (pronaos) in od tu v prostor s kipom boga (naos). Z druge strani naosa je bila tempeljska zakladnica (opistodomos). Poseben pečat templju so dajali stebni redovi (stili): dorski, jonski in korintski. Oblika kapitela in celoten sestav vseh delov je bil povezan s stilnim izrazom.

V čem je torej odličnost arhitekture grškega templja? Najprej je to v merilu, ali kot pravi B. Zevi, v človeški skali [Zevi, 1959]. Človek postane merilo v arhitekturi. Nato je skladnost merila, motiva in materiala [Marinko, 1997]. Arhitektura grškega templja je pregledna in enostavna, izhaja iz Evklidove geometrije. Skladnost med posameznimi sestavnimi deli templja in celoto je dosežena s proporcijami [Kurent, 1970]. Uporaba

abstract

The Greek temple is an architectural creation that has had indispensable influence on Western architecture since its beginnings. According to its content, the temple had key significance in Greek cities, thus it directly affected all other types of public buildings. The Romans used the temple's layout in its original form or merged it with Etruscan arcades into a new image, which marked all later classical architecture. With orders, which were codified by Renaissance theoreticians and used by Renaissance architects, the theme of Greek temples became the starting point for all architectural enterprises in various style periods, all the way to modernism. Even contemporary architecture has accepted many composition principles, which were most clearly established on the Greek temple.

The article wishes to rekindle our consciousness about architectural qualities of the Greek temple and point out its guiding role in later architectural periods. It simultaneously proves the statement that the original theme (the temple) can be originally interpreted (redesigned) according to architectural orientations of a certain time. Thus it indirectly responds to one of the key issues in contemporary art and also architecture, namely, the decisive criteria, when evaluating the quality of a creation, cannot be its disengagement from the original. A creative person when working always looks to a reference, whatever its name: ideal, motif or starting point.

key words:

temple, Greek temple, order, architectural composition, starting points

proporcijskih metod ne prispeva le k urejenosti in likovni kvaliteti arhitekture, temveč pomeni tudi oporo pri gradnji stavbe. Red, ki ga ustvarja modularna zasnova, izhaja iz uporabe antropometričnih mer in premera stebra kot osnovnega konstitutivnega elementa. Predvsem pa ustvarja harmonijo, kot glavno kvaliteto grškega templja, sinteza vseh treh zvrsti likovne umetnosti: arhitekture, slikarstva in kiparstva. Ta enovita celota je tako popolna stvaritev, da bi z Albertijem lahko rekli, da ji ni mogoče ničesar dodati in ničesar odvzeti, ne da bi pokvarili njeno vrednost [Mušič, 1966]. Do te stopnje pa niso prišli Grki z iskanjem vedno novih oblik, ampak so osnovni tip templja in njegove sestavine mojstrili več stoletij po načelu: *non multa sed multum*. Da gre pri grškem templju za resnično vrhunsko stvaritev dokazuje tudi dejstvo, da njegov sijaj po 2500 letih ni obledel, saj ni poglobljenega študija arhitekture brez poznavanja te - za zahodno kulturo - temeljne stavbe.

Poleg absolutne vrednosti je pomemben vpliv grškega templja na kasnejša obdobja. Glavne fasade sakralnih in pomembnih javnih stavb, notranjosti reprezentančnih dvoran in krožne zasnove imajo svoja izhodišča v grškem templju. Sledili jim bomo v časovnem zaporedju od grške in rimske antike preko renesanse do začetkov moderne arhitekture. Slovenci mammo s Plečnikom enega zadnjih velikih dedičev antike, ki je ni le posnemal, ampak ustvarjalno dograjeval. Nasprotno pa so nekateri arhitekti temo grškega templja le kopirali ali slabo razumljeno uporabljali v eklektičnih kompozicijah; z ironiziranjem pa to veliko arhitekturo tudi razvrednotili.

Risbe, ki so sestavni del te razprave, so izdelali študenti FA pod mentorstvom avtorja.

Kompozicija glavne fasade

Rimski tempelj združuje etruščanski enocelični ali trocelični prostor v celotni širini svetišča in trem pred njim. V oblikovnem

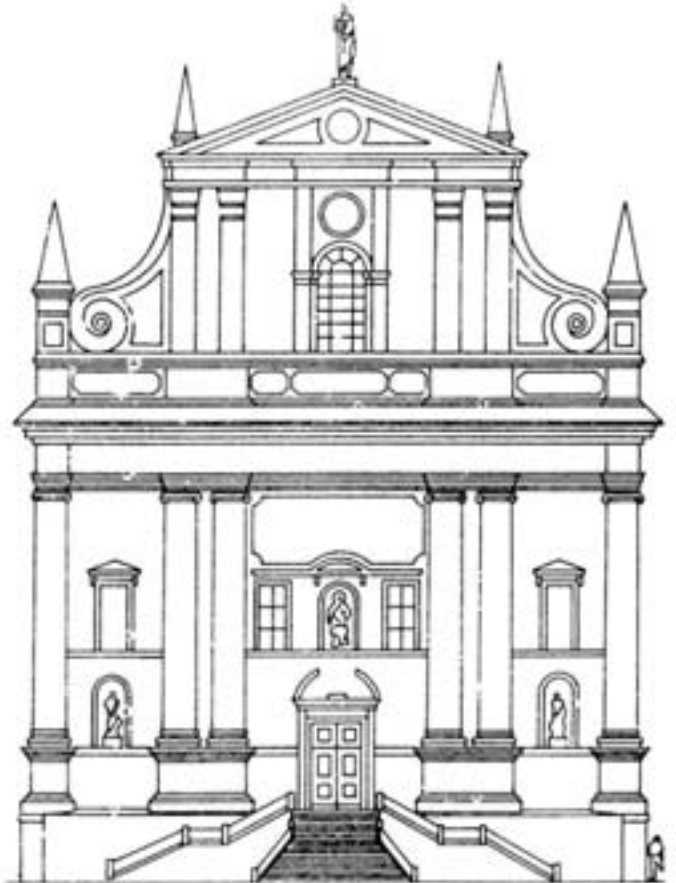
smislu se rimski tempelj od svojega vzornika, grškega templja, razlikuje predvsem v treh stvareh: dvignjen je na visok podstavek, dostopen je samo na sprednji strani po stopnicah in stebri svetišča (celle) so se umaknili v stene. **Vespazijanov tempelj** v Rimu je nastal za časa njegove vladavine v letih 69-79 po Kr. Vhodna fasada je sestavljena iz šestih stebrov s korintskimi kapiteli. Pred temi stebri je zunanje stopnišče s tremi podesti. Na osrednjem podestu se nahaja oltar za žgalne daritve bogovom, na stranskih pa skulpturi s konjenikoma. Težnja renesančnih arhitektov, da naj bo cerkvena fasada oblikovana kot antični tempelj, je nalletela na oviro pri pročelju triladijske bazilike, kjer je srednja ladja dvignjena nad stranskima. Ena od rešitev je t.i. dvojna fasada, ki jo je uporabil arhitekt A. Palladio pri svojih beneških cerkvah *S. Francesco della Vigna*, *Il Redentore* in *S. Giorgio Maggiore*. Pročelje srednje ladje je oblikovano kot monumentalna tempeljska fasada s štirimi kolosalnimi stebri na podstavkih. Za njo pa je nižja in širša tempeljska fasada, ki z levim in desnim delom timpanona zakriva čelni steni stranskih ladij.

Slika 1: Vespazijanov tempelj, Rim (69-79).
Vespasian's Temple, Rome (69-79).

Na drugačen način je tempeljska fasada kot izhodišče za cerkveno fasado uporabljena pri cerkvi *Il Gesu* v Rimu. Načrt te jezuitske cerkve je izdelal arhitekt G. B. da Vignola, fasada pa je izvedena po načrtu arhitekta G. della Porta. Pročelje je deljeno v dve nadstropji. Vsako nadstropje je členjeno z dvojnimi pilastri na podstavkih. Močna horizontalna členitev je izvedena z venčnimi napuščem nad vsakim nadstropjem pilastrov. Spodnje nadstropje fasade je šestosno, zgornje pa štiriosno. Dodane volute ob straneh povezujejo osrednji višji del fasade pred glavno ladjo z nižjim delom, ki zapira stranski ladji. Ta fasadna kompozicija je postala vzor za mnoge baročne fasade.

Zaradi svoje izredne lege, dvignjene nad Prešernov trg, ima **franciškanska cerkev Marijinega oznanjenja** posebno vlogo v podobi stare Ljubljane. Postavili so jo med leti 1646 in 1660 kot enoladijsko baziliko z dvema vencema stranskih kapel. Do glavnega vhoda vodi trojno stopnišče. Podstavek, na katerem stoji cerkev, je iz kamna. Fasada je zidana in ometana, členitev pa je po vzoru zgodnjebaročnih italijanskih cerkva, izvedena s pilastri. Shema je tempeljska fasada s štirimi stebri.

Slika 2: Frančiškanska cerkev Marijinega oznanjenja, Ljubljana (1646-60).
The Franciscan Church of Mary's Annunciation, Ljubljana (1646-1660).

Če je v renesansi in baroku prevladoval vpliv rimske antike, pa je v klasicizmu to mesto zavzela grška arhitektura. Podobo klasicistične arhitekture najbolj določa tempeljska fasada s trikotnim zatrepom ali stebnim portikom. S francoskim racionalizmom 18. stol. se je izoblikovala težnja po čvrstih pravilih v umetnosti, kot protiutež razigranosti baroka. Pomembna je bila tudi Winckelmannova razlaga pomena grške umetnosti kot "plemenite enotnosti in tihe veličine". Izhodiščna tema, tempeljska fasada, je uporabljena različno. Tam, kjer gre za kopijo, kot v primeru *La Madeleine* (slov. Marije Magdalene) v Parizu, deluje taka rešitev monumentalno, a hladno in prazno. Stavba je od začetka gradnje leta 1764 spreminjala svojo funkcijo: v njej je bila cerkev, Napoleonov tempelj slave, pa tudi železniška postaja.

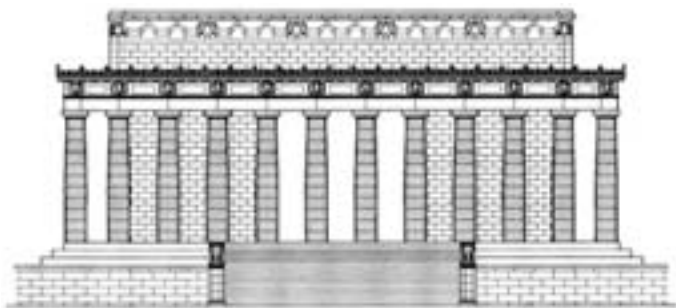
Nova stražarnica *Neue Wache* v Berlinu je stavba, pri kateri je arhitekt K. F. Schinkel strogemu kubusu s štirimi vogalnimi piloni, dodal grški portik, ki ga podpira šest dorskih stebrov. Ta spominska stavba je dobila svoj poudarek še dodatno s timpanonom, okrašenim s skulpturami. Za razliko od stavb, ki v celoti prevzemajo tempeljsko fasado, je v primeru obravnavane arhitekture grški portik le del stavbe, ki je zgrajena po principih

klasične kompozicije. Gre za stavbe z novo vsebino, ne več sakralno, ki pa za svojo simbolno označitev še vedno uporabljajo pročelje grškega templja.

Tudi pri povsem profani stavbi, kot je *direktorjeva hiša*, ki stoji v sredini kompleksa kraljevskih solin v Chaux v vzhodni Franciji, se arhitekt C. N. Ledoux ni odrekel šeststebnemu portiku pred glavnim pročeljem. Celoten kompleks je bil zasnovan tlorisno kot elipsa z radialno razmeščenimi bivalnimi paviljoni za delavce in direktorjevo hišo v sredi. Njeno pomembnost dodatno poudarjajo stebri izvedeni v rustiki.

Klasicizem je bil posebno primeren za velikopotezno urejanje mest, predvsem njihovih dominantnih delov, trgov, avenij in pomembnih javnih zgradb. Nove zgradbe je narekovala rastoča industrializacija (tovarne, gospodarska in upravna poslopja, banke...), pa tudi nastajajoče zanimanje za zgodovino (muzeji, spomeniki, obeležja slavnih dogodkov v zgodovini naroda...). Po Evropi so gradili komplekse stavb, namenjene muzejskim zbirkam, ki so bile dostopne javnosti. *Britanski muzej* v Londonu je bil zgrajen v letih 1823-46. V sredini je portik z osmimi jonskimi stebri in skulpturno bogato okrašenim timpanonom. Jonska kolonada obkroža tudi stranska krila stavbe.

Dežele "novega sveta" so za javne stavbe pogosto uporabile klasične oblike. Središče ameriškega političnega življenja, washingtonski Kapitol, je velik neoklasicistični kompleks stavb. Po vzoru baročnih parkovnih ureditev se zahodno od Kapitola razteza parkovno urejen podolgovat prazen prostor, imenovan *Mall*, na koncu katerega je postavljen spomenik Lincolnu *Lincoln Memorial*. Spomenik je bil zgrajen v obliki grškega templja, ki ga z vseh štirih strani obdajajo kolonade, tudi tu kot dodatek osrednjemu kubusu z ravno streho.

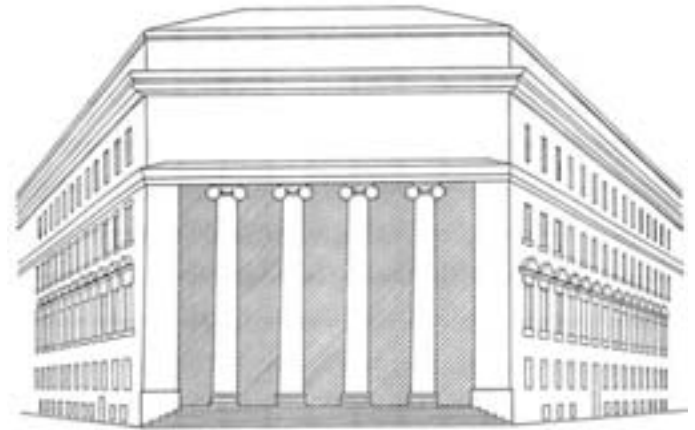

Slika 3: Lincoln Memorial, Washington (1922).
Lincoln Memorial, Washington (1922).

Slovinci imamo s Plečnikom enega zadnjih velikih mojstrov klasične kompozicije. Zato mu tudi tema grškega templja ni bila tuja in jo kot izhodišče zasledimo pri mnogih njegovih stavbah, predvsem pri glavnih fasadah cerkva. Taka je tudi prva njegova cerkev *sv. Duha na Dunaju* (1910 - 1913). Zgrajena je bila v delavskem predmestju *Ottakringu* in je zato morala biti zasnovana skrajno racionalno. Med prvimi arhitekti v Evropi je Plečnik uporabil vidni beton za cerkveno stavbo. Glavna fasada je v tem gradivu zasnovana kot šeststebni grški tempelj. Zanimiv pri tem je vsak detajl, ki kaže kako je izhodiščno temo prilagodil novemu gradivu. Tako so npr. stebri v tlorisu kvadrati s posekanimi robovi na trupu, baza in kapitel pa ohranjata kvadratni prerez. Na temenu tipmanona je namesto antične akroterije postavljena kraška "zvonica". Čeprav je načrt doživljal številne spremembe, pa je vseskozi prisotna ideja tempeljske fasade s stebriščem.

Iz obdobja začetkov moderne arhitekture na Hrvaškem je zanimiva zgradba *Borze* v Zagrebu, ki je bila zgrajena po prvonagrajenem projektu arhitekta Viktorja Kovačiča iz let 1920-

21. Na prelomu stoletja so v hrvaški metropoli nastali pogoji za prodor idej modernizma. V. Kovačič, kot duhovni oče hrvatske arhitekture moderne, se je že v letih pred prvo svetovno vojno zavzemal za funkcionalistične postulate Wagnerjeve šole in Loosov princip neokrašenosti. Po vojni je prišlo do velikega gradbenega razmaha. Med načrti za novi poslovni in stanovanjski del mesta je bila kot mejnik, na začetku med novim in starim delom mesta, zgrajena nova zgradba zagrebske Borze. S to stavbo, pri kateri je glavni vhod oblikovan kot portik antičnega templja, je arhitekt ustvaril "triumfalni entree" v novi poslovni del mesta. Kljub zahtevam moderne je arhitekt segel po klasičnem izhodišču s katerim je zagotovil željeno monumentalnost stavbe na tem mestu.

Slika 4: Borza v Zagrebu (1920-21).
The Stock Exchange in Zagreb (1920-1921).

Krožne zasnove

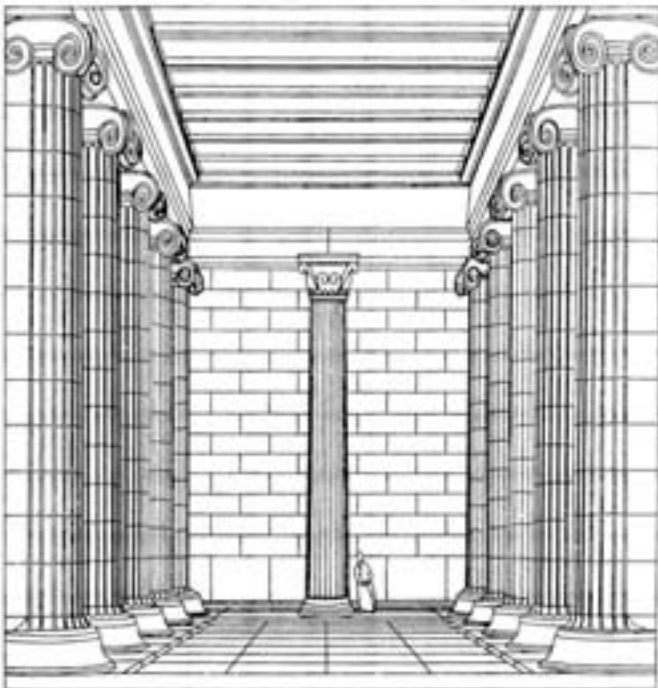
Poleg pravokotne so imeli grški templji tudi krožno tlorisno zasnovo, imenovano *tolos*. V mestu Epidavru na Peloponezu, ki je slovelo po svojem zdravilišču, so leta 370 pr. Kr. začeli graditi tolos posvečen bogu zdravilstva Asklepiju. Tempelj stoji na stopničastem podstavku. Na zunanji strani ga obkroža 26 dorskih stebrov, v notranjosti *naosa* ali *cele* pa je 14 korintskih stebrov. Zunanje stebrišče povezuje krožno oblikovan arhitrav, nad njimi je friz sestavljen iz triglifov in metop, streha pa je štožičasta, z akroterijem na vrhu. Posebno lepo je bil oblikovan notranji tlak. Izmenično tlakovanje s črnimi in belimi tlakovci romboidne oblike je naredilo vtis pravih krožnih linij.

Med pomembne mejnike v razvoju arhitekture sodi tudi majhen okrogel tempelj, imenovan *Tempietto*, ki ga je leta 1502 po naročilu španskega kraljevega para, zasnoval D. Bramante. Stavba (kapelica) stoji na dvorišču samostana *San Pietro in Montorio* v Rimu, na mestu, kjer naj bi umrl mučeniške smrti sv. Peter. Arhitekt je na izviren način združil grški tolos in rimsko kupolo. Spodnji del je narejen po vzoru krožnega templja. Na treh stopnicah je podstavek, na katerem stoji *cela*, obdana s šestnajstimi rimsko-dorskimi stebri iz granita. Nad stebriščem, ki ga povezuje krožni arhitrav s frizom, je hodnik z balustrado. Cela je nad pritličjem dvignjena še za eno etažo in prekrita s kupolo. Z izbranimi proporcijami in s sintezo različnih elementov v enovito kompozicijo, kateri je kot krono dodal še kupolo, je Bramante ustvaril vzor številnim kasnejšim stavbam visoke renesanse in baroka.

Notranje stebrišče

Poleg zunanosti, ki je bila pri grškem templju najpomembnejša, so arhitekti izoblikovali tudi kvalitetne notranjščine. Čeprav *naos* s kipom boga ni potreboval večjih

razsežnosti, ker se tu niso zbirali ljudje kot v krščanskih cerkvah, pa je sorazmerje do celotne velikosti pri večjih templjih narekovalo tudi večji notranji prostor. Grki še niso poznali razpirala, ampak so uporabljali le prostoležeče nosilce, zato niso mogli premostiti večjih razponov pri strehah in stropovih. Da bi zmanjšali razpetine, so uvedli stebrišče tudi v notranjost. **Apolonov tempelj** v Basah, iz 5.-4. stol. pr. Kr., ima v naosu jonske polstebre, kot zaključke zidov, postavljenih pravokotno na stranski steni. Posebnost tega svetišča je uporaba vseh treh stebrišnih redov v eni stavbi: Zunanji stebri so dorski, v notranjosti pa je poleg jonskih še prostostoječ korintski steber, ki s svojim položajem ločuje mesto najsvetejšega, z Apolonovim kipom, od ostalega prostora v naosu.

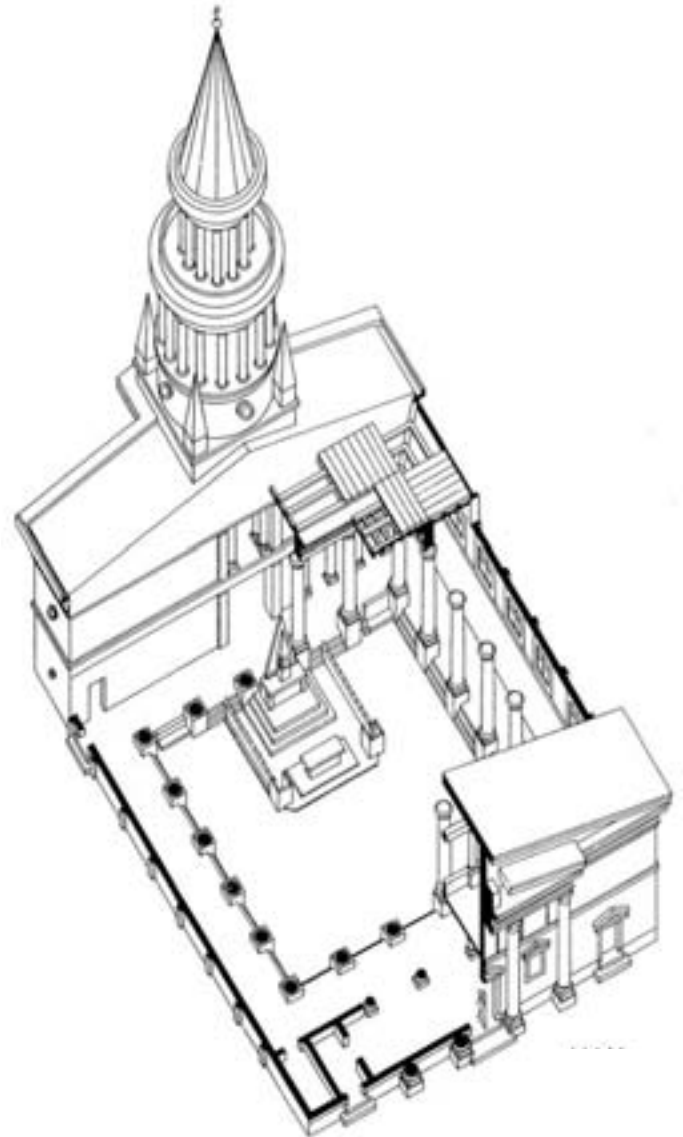
Slika 5: Apolonov tempelj v Basah (5-4 stol. pr. Kr.).
Apollo's Temple in Basah (5-4 BC).

Stebrišče, ki oblikuje notranji prostor, je uporabil tudi Plečnik v **Matijevi dvorani** na Hradčanih. Več let je prenavljal različne dele stavb, dvorišča in vrtove starodavnega gradu nad Prago, ki je po prvi svetovni vojni postal rezidenca predsednika Masaryka. Matijeva dvorana je dejansko le monumentalni prehod k drugim delom gradu, pa vendar ji je Plečnik vtisnil poseben pečat. Pred bočno steno z okni je postavil stebrišče v štirih etažah; v pritličju slope, v prvem in drugem nadstropju dorske, v tretjem pa jonske stebre - povsem v skladu z antičnim načelom. Vsaka etaža je zaključena z vencem. Večetažna kolonada, osvetljena od zadaj skozi okna, daje prostoru svečano obeležje. Na izviren način je s tem dosegel monumentalnost ambianta.

Kako bogato izhodišče je lahko antični tempelj tudi arhitekturi moderne dobe, je pokazal Plečnik v cerkvi **sv. Frančiška** v Šiški. Gre za eno prvih modernih cerkva v Sloveniji, zgrajeno v 20-tih letih preteklega stoletja. Sodoben bogoslužni prostor je zasnovan centralno. Napredno arhitekturo je Plečnik izrazil z elementi klasičnega stavbarstva, ki izhajajo iz antičnega templja; glavni vhod je oblikovan kot štiristebri portik, notranjost cerkvenega prostora obdaja stebrišče, ki deli prostor v ladje, zvonik pa je oblikovan kot okrogel tempelj s stožičasto streho. Vsak od teh elementov, ki ne skriva svojega antičnega izhodišča, je ustvarjalno preoblikovan, s čemer je Plečnik izvorno

izrazil na izviren način in ustvaril svojo *architecturo perennis*.

Ni naključje, da si je Unesco za svoj zaščitni znak izbral stilizirano čelno fasado grškega templja in s tem potrdil posebno simbolno vrednost te antične arhitekture, ki je kot shema prisotna v mnogih arhitekturah zahodnega sveta.

Slika 6: Cerkov sv. Frančiška Asiškega v Šiški (1925-28).
The church of St. Francis of Assisi, Šiška (1925-1928).

Viri in literatura

- Curtius, L., 1913: Die antike Kunst I., Handbuch fuer Kunstwissenschaft. Neubabensberg, Berlin. Prevod: E. Cevc in M. Stele v: Nabori, Ljubljana 1955
- Zevi, B., 1959: Pogledi na arhitekturo (prevod: B. Stopar). Ljubljana
- Marinko, J., 1997: Antična arhitektura. Ljubljana
- Kurent, T., 1970: Modularna evrimija šempetrskih edikul. Ljubljana
- Mušič, M., 1966: Veliki arhitekti II. Maribor